

БОРОТЬБА ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ З УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИМ РУХОМ (ЛЮТИЙ–ЛИСТОПАД 1944 р.).

© Нагірняк М.Я., 2005

Розкрито збройне та ідеологічне протистояння між військовими формуваннями УПА, збройним підпіллям ОУН та радянським режимом, дано узагальнюючу характеристику тактики, стратегії, форм і методів дій владних структур в боротьбі за утвердження тоталітаризму в західному регіоні України впродовж 1944 року. Визначено хронологічні рамки основних етапів національно-визвольного руху Опору та стверджено, що визвольний рух істотно загальмовував утвердження тоталітаризму.

The armed and ideological opposition between the military forming of Ukrainian Insurrectional Army, the armed secret work of Organization of Ukrainian nationalists and Soviet regime are shown. The generalized characteristic of tactic, strategy, forms and methods of actions of the authoritative structures in fighting for the strengthening of the totalitarianism in a western region of Ukrainian during 1944 year. The chronologic limits of the main stages of national-liberation movement are defined. The liberation movement substantially had been stopped of strengthening of totalitarianism is confirmed.

В умовах незалежності України швидкими темпами зростає кількість публікацій, присвячених найрізноманітнішим проблемам української історії. Під їх впливом руйнується чимало усталених уявлень про наше минуле і, зокрема, про трагічну для України Другу світову війну.

Для українського народу ця війна була по суті боротьбою двох ворожих йому тоталітарних режимів за володіння Україною. Так зване “визволення” 1944 року фактично не змінило становища народу. На зміну гітлерівському тоталітарному режимові прийшов інший – сталінський, який за жорстокістю не відрізнявся від попереднього. Хоча радянська пропагандистська машина робила все можливе для того, щоб показати повернення Червоної армії як “визволення”, однак в уяві населення регіону виникали реалії сталінізму 1939–1941 рр. [7, с. 129].

Населення західного регіону було морально готовим до протистояння із сталінським режимом. Його основою стало багатотисячне підпілля ОУН, а збройною силою – Українська Повстанська Армія.

Бойова і державотворча діяльність УПА постійно дратувала Москву. Нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний згадував, що призначення в Україну він отримав у липні 1943 р. із головним завданням – ліквідувати повстанський рух. Він свідчить, що 22 серпня 1944 р. нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія і заступник наркома оборони СРСР Г. Жуков підготували таємний наказ, який передбачав: “1. Вислати у віддалені краї Союзу РСР усіх українців, які проживали під владою німецьких окупантів”. Сталін, – пише у спогадах В. Рясний, – без вагань “наказав виселити всіх українців до відомої матері, а конкретно – до Сибіру” [15, с. 177–178]. Тоді українців захистив М. Хрущов, який у доповіді на ХХ з’їзді КПРС 1956 р. підтвердив, що такий намір мав місце. Інший офіцер НКВС, Г. Санников, згадує: “Сталін гуманно віднісся до українського народу. У той період він міг запросто виселити більшу частину населення за межі республіки, як це було зроблено у Чечні 1944 р.” [11, с. 11].

Досліджуючи проблему встановлення радянського режиму в Україні, можна виділити декілька періодів довготривалої, більш як десятилітньої, боротьби радянських карально-репресивних органів проти національно-визвольного руху за утвердження тоталітарного більшо-

вицького режиму в Західній Україні. Кожен етап має характерні відмінності у тактиці і стратегії, масштабах, формах і методах боротьби.

Перший етап (лютий–жовтень 1944 р.) охоплює період звільнення Червоною армією території Західної України від німецьких військ. Його характерною ознакою було збройне протистояння частин НКВС, військ 1-го і 4-го Українських фронтів із широким залученням радянських партизанських з'єднань і крупних повстанських формувань групи УПА-Північ та УПА-Захід. Водночас відбувалося формування органів радянської влади, структур НКВС і НКДБ, винищувальних батальйонів, утворення прибулими частинами НКВС мережі військових гарнізонів, розгортання їх діяльності методом великих чекістсько-військових операцій та масових репресій.

На другому етапі (листопад 1944 – травень 1945 р.) під тиском Москви на боротьбу з УПА й оунівським підпіллям скеровано майже всі формування НКВС і НКДБ УРСР, які методом великих чекістсько-військових операцій (блокад) завдали відчутних втрат УПА. Влада доклала всіх зусиль для виконання наказу Сталіна ліквідувати визвольний рух у регіоні до кінця радянсько-німецької війни. Водночас розгортається широка депортація сімей вояків УПА, мобілізація до війська, перепис населення, які підривали морально-бойовий дух повстанців і обмежили базу резервів. Однак у ході напружених військових дій командуванню УПА вдалося зберегти боєздатність частин і масштаби бойової діяльності.

Третій етап (червень 1945 – травень 1947 р.) відзначається широким наступом на визвольний рух із залученням великих сил, зокрема Червоної армії, які влада після закінчення радянсько-німецької війни зосередила на території західних областей УРСР. Це змусило Крайовий провід ОУН і командування УПА здійснити реорганізацію бойових формувань і перейти до дій малими загонами. Відтак радянські каральні органи теж перебудувалися, й від великих блокад узимку 1946 р. перейшли до дій маневреними групами. Широко застосовуються новоутворені спецгрупи НКДВ-МДБ, які діяли під виглядом загонів УПА. Різко зростає кількість агентури на теренах, уражених повстанським рухом. Саме в цей період досяг піка депортаційний процес, остаточно ліквідовано Українську Греко-Католицьку Церкву, розгорнуто тотальний ідеологічний наступ у сфері духовного життя, спільними зусиллями СРСР і Польщі із Закерзоння примусово виселено в УРСР близько 800 тис. українців і ліквідовано повстанську групу “Сян”. Командування УПА здійснює часткову демобілізацію і посилює своїми вояками підпілля ОУН у краї. Кілька загонів проводять глибокий рейд на Захід, доносять світові правду про національно-визвольний рух в Україні.

У четвертому, заключному періоді (червень 1947 – середина 1950-х років) радянському режимі шляхом продовження масових репресій, депортацій десятків тисяч українців, проведенням колективізації села вдалося істотно послабити сили Опору. У цій ситуації керівництво визвольним рухом здійснює демобілізацію і з 1949 р. весь особовий склад УПА переходить у збройне підпілля. Децентралізовані вогнища Опору ведуть тактику окремих диверсій, індивідуального терору, спрямованого на функціонерів радянської влади, працівників репресивних органів, а також місцевих жителів, запідозрених у співпраці з органами МДБ, або відвертих прихильників режиму. З 1947 р. боротьбою з ОУН-УПА займалися виключно органи державної безпеки, їх акції часто скеровані проти окремих осіб – керівників визвольного руху. 1950 р. їм вдалося знищити командувача УПА генерала Р. Шухевича, а 1954 р. – захопити його наступника, полковника В. Кука. Але боротьба продовжувалася до кінця 1950-х років.

Отже, вже з перших днів повернення радянської влади у західні області України, перед сталінським керівництвом постала складна проблема боротьби з рухом, його організованою силою в особі УПА та підпільної мережі ОУН, яких підтримувало практично все шестимільйонне населення регіону. Водночас із процесом організації репресивного апарату органів НКВС і НКДБ та зосередження каральних частин і з'єднань на зайнятих землях, структури пропаганди і агітації центральних комітетів ВКП(б) та КП(б)У, обкомів партії розгорнули широкомасштабний ідеологічний наступ на ОУН-УПА. 12 січня 1944 р. з'явилося звернення “До населення тимчасово окупованих районів України” за підписом М. Хрущова, а також голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи і голови уряду Л. Корнійця: “Ваш ворог не тільки німецькі розбійники. Ваш ворог згря

українсько-німецьких націоналістів. Всякі ці бандери, мельники, бульбівці, що продавшись Гітлерові, допомагають йому приневолювати наш народ, нашу Україну” [1, Спр. 362. Арк. 13].

14 лютого того самого року величезним накладом в 300 тис. примірників опубліковано звернення Президії Верховної Ради та уряду УРСР: “До учасників так званих “УПА” та “УНРА”. Його автори насамперед звинувачували ОУН-УПА у співробітництві з нацизмом, що було лейтмотивом усієї радянської наклепницької пропагандистської кампанії. “Кидайте оунівські банди!, – закликали повстанців радянські провідники. – Рвіть всякі зв’язки з німецько-українськими націоналістами... Переходьте на бік чесних і самовідданих борців за Радянський Союз”. Водночас вони обіцяли амністувати всіх, що “перейдуть на бік радянської влади, які щиро і повністю порвуть всякі зв’язки з гітлерівцями-оунівцями, які щиро і повністю зречуться всякої боротьби проти Червоної армії та радянської влади”. Насамкінець звернення наголошувало і загрозувало: “Червона армія, яка розгромила колосальну, добре озброєну німецьку армію, легко знищить мізерні, розпорошені й погано озброєні банди українсько-німецьких націоналістів” [5, с. 80–85].

Необґрунтовані звинувачення УПА у співробітництві з нацистами не сприймалися як населенням, так і вояками-повстанцями, які вели збройну боротьбу проти обох тоталітарних режимів. Незначний вплив мали й інші заходи влади ідеологічно-політичного характеру. Це спричинило ряд постанов, зокрема ЦК ВКП(б), від 27 вересня 1944 р. “Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей України” і 22 грудня того ж року – “Про заходи допомоги західним областям України у справі поліпшення масово-політичної і культурно-просвітницької роботи”. У Києві було налагоджено масовий випуск видань антинаціоналістичного спрямування, наприклад, брошури Д. Мануїльського “Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини”. Ідеологічними заходами, спрямованими на західний регіон, керував спеціально створений відділ ЦК КП(б)У [10, с. 160–161].

Проте головна роль у боротьбі з визвольним рухом відводилася репресивно-каральній системі СРСР. Тоталітарний режим утверджувався насамперед силою зброї і масових репресій. Саме в такий спосіб, вважав М. Хрущов, можна швидко вирішити проблему західного регіону, відтак 22 березня 1944 р. він оптимістично писав Сталіну: “Що стосується питання щодо українсько-німецьких націоналістичних банд, то слід відзначити, що розмови про їх діяльність сильно перебільшені... Я впевнений, що ми скоро наведемо в цих районах порядок. Засоби, які ми просили для боротьби з бандами, ми отримаємо... Війська НКВС нам виділені й знаходяться в дорозі. Одна бригада зараз уже на підході до Рівного. Вже веде боротьбу з бандами виділена 1-м Українським фронтом кінна дивізія. Фронт виділив також 20 бронемашин і 8 легких танків. Коли ми отримаємо все, що нам відпустили, ми будемо мати усі можливості для розгрому бандерівсько-бульбівських банд” [1, спр. 937, арк. 5–8].

Москва, яка отримувала інформацію про стан у західних областях України своїми каналами, насамперед від Центрального штабу партизанського руху, не поділяла оптимізму українського керівництва й розгорнула широкомасштабну організаторську роботу по формуванню сил для ліквідації українського націоналістичного руху. Сприяли цьому і керівники областей і республіки, що постійно зверталися до Москви з проханням надіслати сюди якнайбільше військ. Ще у березні М. Хрущов наголошував на тому, що “з метою прискорення ліквідації вказаних банд і оунівського підпілля та наведення порядку” в західних областях України необхідні великі збройні сили. Він пропонував, зокрема, “із кращих партизан, які вийшли із ворожого тилу, утворити в західних областях в кожному районі загони НКВС у кількості 50–60 осіб кожен, які б несли гарнізонну службу і вели боротьбу з бандами... Додатково до військ НКВС, які існують, виділити для західних областей України п’ять бригад внутрішніх військ НКВС, надати кожній бригаді 20 легких танків, 10 бронемашин, а для маневреності виділити бригадам по 50 автомашин... Відібрати в східних районах СРСР для НКДБ УРСР оперативних працівників – 2000, з них начальників районних відділів – 200, для НКВС УРСР – оперативних працівників 790, з них начальників районних відділів – 120”. Всього М. Хрущов просив 100 танків, 50 бронемашин і 250 автомашин “Студебеккер” [1, спр. 703, арк. 1–19].

Керівництво СРСР не шкодувало сил для якнайшвидшого придушення національно-визвольного руху в Західній Україні. За підрахунками Івана Біласа, вже навесні–влітку 1944 р. тут було зосереджено велику кількість військ НКВС: у Волинській області – дивізія, три полки та бригада – всього 5285 вояків; Рівненській – дивізія та чотири бригади – 8754; Львівській – чотири бригади та кінний полк – 6525; Тернопільській – три бригади – 3057; Станіславській – бригада – 1328 вояків. Всього у названих областях – 26304 осіб. Також планувалося терміново перекинути з Північного Кавказу до Волині дві бригади (5236 бійців) та п'ять бронепоездів у Львів, Тернопіль, Станіслав, Рівне, які мали 7700 вояків [7, с. 177].

Крім того, в боротьбі з УПА брали активну участь інші частини НКВС, зокрема прикордонні, які після виходу на державний кордон наприкінці 1944 р. дислокувалися на території Волинської, Львівської та Дрогобицької областей, наприклад: 3-й резервний прикордонний загін у Любомилі, 90-й прикордонний загін у Володимирі-Волинському, 2-й прикордонний загін у Сокалі, 88-й прикордонний загін у Раві-Руській. Залучалися до боротьби з УПА також частини НКВС охорони залізничних доріг, зокрема з 32-ї дивізії: 62-й стрілецький полк у Львові, 117-й полк у Рівному, 154-й полк у Станіславі. Батальйони переважно дислокувалися на вузлових і більш-менш крупних станціях: Красне, Здолбунів, Ходорів, Ковель, Стрий та ін. За підрахунками дрогобицького історика Михайла Сеньківа наприкінці 1944 р. в Західній Україні було близько 200 тис. вояків внутрішніх військ та винищувальних батальйонів [12, с. 96].

Перші організовані широкі силові заходи радянського режиму проти УПА розгорнулися навесні 1944 р. Для організації крупних чекістсько-військових операцій та інших акцій в березні 1944 р. у Рівному створено оперативний штаб наркомату внутрішніх справ СРСР. Л. Берія надіслав до Рівного наркома Сергія Круглова, а також досвідченого спеціаліста з українських справ, колишнього наркома внутрішніх справ УРСР у 1939–1941 рр. і організатора масових репресій, розстрілів і депортацій українців, заступника наркома внутрішніх справ СРСР генерала Івана Серова. Разом з ними прибула потужна група офіцерів НКВС СРСР на чолі з генералом І. Головлєвим із завданням вивчити ситуацію в регіоні, спільно з НКВС УРСР розробити генеральний план ліквідації УПА і надати допомогу місцевим структурам у його реалізації. Для організації і проведення чекістсько-військових операцій та агентурно-оперативної роботи створено два керівних центри. Один із них – у Львові очолив безпосередньо нарком В. Рясний. Його територія охоплювала Львівську, Дрогобицьку, Станіславську і Чернівецьку області. У підпорядкуванні Рясного були: в повному складі 17-та стрілецька бригада, а також по два–три батальйони 18, 19, 23, 24 та 25-ї бригад НКВС, кілька окремих батальйонів та 18-й кінний полк, – всього близько 16 тис. солдатів. Крім того, для В. Рясного терміново перекинуто із Росії два стрілецькі полки та окремі батальйони енкаведистів [7, с. 263–264].

Інше угруповання із штабом у Рівному очолив Т. Строкач. Для організації і проведення операцій проти УПА на території Рівненської, Волинської і Тернопільської областей він отримав у повному складі 16-ту і 21-шу стрілецькі бригади, 9-ту дивізію НКВС трьохполкового складу та шість окремих батальйонів – близько 13 тисяч вояків [7, с. 177, 264].

Важливу роль в боротьбі з Повстанською армією сталінське керівництво, а в Україні – М. Хрущов і Т. Строкач відводили вишколеним з'єднанням радянських партизан. Для цього вони мали певні вагомні підстави: по-перше, партизани вже мали досвід бойових дій проти УПА, оскільки саме для цього були перекинуті на Волинь і Полісся, по-друге, пристосовані для маневрових дій у лісовій місцевості й добре орієнтувалися в регіоні. Керівництво ЦК КП(б)У вимагало: “Усім партизанським загонам більш активно вести боротьбу з націоналістичними організаціями. У листівках і усній агітації викривати українсько-німецьких націоналістів, як агентів Гітлера. Засилати у націоналістичні формування і організації спеціально підготовлених людей для розкладу націоналістичних банд” [2, спр. 25, арк. 72]. У шифротелеграмі командирам партизанських з'єднань А. Одусі та П. Кузовкову Т. Строкач 14 січня 1944 р. наказував: “Виконуйте поставлені завдання. По дорозі слідування громіть націоналістів” [3, оп. 1, спр. 1476, арк. 41].

Партійне керівництво західних областей теж усвідомлювало, що залучення партизанських частин дасть можливість ефективніше вести боротьбу з УПА. 5 березня 1944 р. секретар Рівнен-

ського обкому В. Бегма у листі до М. Хрущова наполегливо просив: “Для посилення боротьби з бандами в лісах і насадження радянського активу в райцентрах області прошу повернути колишнє моє з’єднання партизанських загонів Федорова-Кізя, яке сформоване головним чином з людей лісної частини Рівненської області. З’єднання Федорова-Кізя все рівно стоїть в тилу Червоної армії і далі навряд чи піде, знаходиться в лісах Рафалівського району і нічого не робить” [1, спр. 930, арк. 63–67].

Процес передачі партизанських частин у розпорядження НКВС УРСР для залучення їх до бойових дій проти УПА розгорнувся влітку 1944 р. 18 серпня політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення: “Партизанську дивізію ім. Двічі Героя Радянського Союзу Ковпака С.А., яка виконала бойові завдання, поставлені перед нею Центральним Комітетом КП(б)України по боротьбі з німецькими окупантами в глибокому тилу противника, передати у повному складі (3000 бійців), засобами зв’язку та майном Народному комісаріатові внутрішніх справ УРСР для проходження подальшої служби, використовуючи її в першу чергу для найскорішої ліквідації націоналістичних банд” [2, спр. 27, арк. 111–113]. 20 жовтня 1944 р. М. Хрущов підписав постанову ЦК про скорочення штатів Українського штабу партизанського руху. Згідно з нею прийнято рішення всі партизанські загони при виході з ворожого тилу передавати НКВС України. Насамперед це стосувалося з’єднань С. Маликова та І. Шитова. Для укомплектування Управління по боротьбі з бандитизмом НКВС УРСР передавалася велика група офіцерів партизанського штабу [2, спр. 27, арк. 213–216].

Утім майже всі з’єднання вже до цих постанов брали активну участь у бойових діях проти УПА. Зокрема, у березні 1944 р. особисто М. Хрущов затвердив план ліквідації частин УПА на території Житомирської, Рівненської, Тернопільської та Кам’янець-Подільської областей. Крім військ НКВС і НКДБ, у так званих чекістсько-військових операціях були використані з’єднання радянських партизанів: С. Олексенка (1370 бійців), О. Федорова-Кізя (1460), А. Одухи (2400) та інших загонів загальною кількістю близько 8000 вояків [1, спр. 920, арк. 1–3].

Отже, в західних областях України радянський режим у короткому часі утворив потужний репресивно-каральний апарат, який у боротьбі з УПА та оунівським підпіллям опирався на значні військові сили НКВС і НКДБ, радянських партизанів, прикордонних військ НКВС, збройні формування із місцевого населення та частини Червоної армії й новоутворених військових округів. Маючи в руках такі потужні сили, під впливом оптимістичних заяв керівництва УРСР, зокрема М. Хрущова, який обіцяв Сталіну покінчити з УПА до 15 березня 1945 р., Москва розраховувала у короткий термін шляхом військових операцій розгромити УПА як головну перепону для утвердження радянського режиму на західноукраїнських землях. Однак і Москва, і Київ не усвідомлювали, що визвольний рух на цих теренах ґрунтувався на високій ідейності і патріотичних прагненнях народу, повстанців і оунівського підпілля до незалежності України, їх широкій підтримці суспільством. Саме це зумовило довготривалість боротьби.

Характеризуючи цей період, провідний ідеолог УПА Петро Федун-Полтава писав: “Перед українським народом 1944 р., з моментом нової окупації України більшовиками постало питання: або добровільно скоритися окупантові і через це віддати йому на поталу всі завоювання українського самостійницького руху, поховати добровільно ідею Самостійної України, або всіма силами і до останнього чоловіка боронити себе, боронити справу Самостійної України, боронити національний рух... Український народ вибрав цей другий шлях, добре здаючи собі справу з того, що цей шлях надзвичайно важкої боротьби, що це шлях, який вимагатиме жертв. І, незважаючи на таку перспективу, десятки тисяч найкращих українців пішли в УПА, пішли в підпілля” [14, с. 51–52].

Однією з найбільших операцій проти УПА в перший період збройного протистояння була березнева 1944 р. за участю п’яти партизанських з’єднань на території Волині і Полісся, план якої затвердив особисто М. Хрущов. Для її проведення у Рівному створено оперативні групи в складі працівників ЦК КП(б)У, НКВС, НКДБ і УШПР. Передбачалося довести чисельність угруповання до 15 тис. бійців і активними діями розгромити основні сили групи УПА-Північ. У ході операції на території Рівненської області були задіяні з’єднання С. Олексенка, І. Федорова, Л. Кізя, А. Одухи, Міщенко, які нараховували близько 6000 партизанів. Крім того, до операції залучалися невеликі

партизанські загони, які опинилися на зайнятій території. Решта партизанських сил діяли в Поліссі. Їм протистояли головні сили Д. Клячківського: групи “Заграва” І. Литвинчука-Дубового та “Богун” П. Олійника-Енея, які мали близько 9000 повстанців [8, с. 77–78]. Крім того, на зазначених теренах діяли окремі курені групи “Тютюнник” Ф. Воробця-Верещаки. Оскільки розгромити повстанське угруповання не вдалося, операція продовжувалася у квітні–травні того самого року, коли до радянських партизан приєдналися сили СМЕРШ 1-го Українського фронту та прикордонні каральні війська НКВС. Обидві сторони несли втрати, але вправними маневреними діями повстанські частини уникали поразки.

Утворене у квітні 1943 р. Головне управління контррозвідки Наркомату оборони СМЕРШ (найменування “Смерть шпигунам”, запропонував особисто Сталін) мало своєї структури від фронту до полку. Їх діяльність набрала особливого розмаху в Західній Україні. Передусім вони займалися виявленням та арештами членів ОУН і вояків УПА, а також баз їх постачання, зокрема зброї. Не маючи власної агентури серед місцевого населення, СМЕРШ застосовував тактику облав і масових арештів. Потім, як слушно зауважував автор виданої у Москві книги “Повстанческая армия: тактика борьбы” С. Ткаченко, “костоломи із контррозвідки вибивали потрібну інформацію. При цьому домагалися певного результату, оскільки на західноукраїнських землях практично не було села не пов’язаного з підпіллям або повстанцями [13, с. 30].

Архівні документи рясніють майже щоденними звітами про бойові операції, арешти підпільників ОУН, проведення мобілізації місцевого населення до війська. За підрахунками Ю. Киричука, лише у квітні 1944 р. відділи контррозвідки (СМЕРШ) і частини охорони тилу 1-го Українського фронту провели проти ОУН–УПА 444 операції, які охоплювали 270 населених пунктів Волині і північної частини Тернопільщини. Слід зазначити, що їх ефективність була неоднозначною. За свідченням радянської сторони повстанці втратили 260 бійців, тобто менше, ніж по два за одну операцію. Щоправда дев’ять тисяч осіб затримано для перевірки [9, с. 154–155]. Значнішими були втрати складів зі зброєю (530), в яких нараховувалося 12 гармат, 35 мінометів і 723 одиниці стрілецької зброї [8, с. 144].

У квітні–травні 1944 р. цими ж силами здійснено близько 200 операцій на території Тернопільщини, в яких за радянськими даними УПА втратила 270 бійців, 2500 місцевих жителів затримано для перевірки. Великий бій стався під Збаражем, де дислокувалися курені “Тополя” і П. Хамчука-Бистрого, загалом 360 бійців. Переважаючими силами радянським військам вдалося завдати поразки повстанцям і знищити 165 бійців УПА [4, оп. 1, спр. 156, арк. 103; с. 145].

У боротьбі з УПА активну участь брали прикордонні війська, які підпорядковувалися НКВС СРСР і рухалися за фронтом до виходу на державний кордон. Зокрема, 2–3 травня 1944 р. 157-й прикордонний полк в районі сіл Ячковичі, Хоточна на півночі Волинської області вів бій проти куренів “Балабана” і “Довбенка” з групи УПА–Північ (близько 700 вояків). За радянськими даними повстанці втратили вбитими і пораненими понад 230 бійців. У період стабілізації фронту (квітень–липень 1944 р.) прикордонниками здійснено 68 нападів на частини УПА в північних районах Волинської та Рівненської областей. Активно діяли вони й у смузі 4-го Українського фронту – на території Тернопільщини й Станіславщини, де, за їх звітами, ліквідовано 30 повстанських підрозділів [8, с. 145; 9, с. 156–159].

Масштаби операцій, що визначалися як чекістсько-військові, значно зросли після прибуття на західноукраїнські землі регулярних частин НКВС. Однією з найбільших була операція 22–27 квітня 1944 р. у північній частині Тернопільської області, де дислокувалися курені В. Процюка-Кропиви, А. Левчука-Морозенка, “Чорногора”. Проти них було кинуте 16-ту, 20-ту, 21-шу бригади у повному складі, три окремих батальйони, армійський кінний козацький полк, танковий батальйон (32 середніх танки Т-35-85). Частини НКВС мали близько 4000 вояків. Вони блокували й прочесали лісові масиви Кременецького і Шумського районів та навколишні села. Як доповідав М. Хрущову секретар Тернопільського обкому партії І. Компанець, “за час бойових дій з 22 по 27 квітня ц.р. було знищено більше, як тисячу бандитів і чотириста бандитів захоплено у полон” [6, с. 244–250]. У ті дні енкаведистам вдалося відбити захоплену повстанцями під час бою 18 квітня реактивну

установку “Катюшу”. Відзначаючи, що операція була вдалою, І. Компанець скаржився, що невдовзі у тих же лісах знову виявлено повстанські частини.

Як бачимо, на першому етапі боротьби радянської влади з повстанським рухом проти угруповань УПА використовувалися великі сили частин НКВС. Наочним прикладом була проведена у ті ж дні 21–28 квітня 1944 р. чекістсько-військова операція на території Мізоцького району Рівненської області, де в районі села Гурби 24–25 квітня відбувся один з найбільших боїв з’єднання “Холодний Яр” під командуванням майора Миколи Свистуна-Ясеня проти частин НКВС на чолі з генералом Марченком. Співвідношення сил було не на користь повстанців, які нараховували шість куренів (близько 4000 вояків), дві гарматні батареї, кілька мінометних чот. Проти них діяли чотири бригади НКВС (близько 15 тис. солдатів), кінний полк, частини охорони тилу 13-ї армії при підтримці 15 танків, бронепοїзда та авіації. Загалом чисельність їх сил сягала 30 тис. [9, с. 161–163].

Відзначимо ще дві крупні чекістсько-військові операції на Станіславщині в районі “Чорного лісу”. 13–17 вересня 1944 р. радянське угруповання в складі 19-ї стрілецької бригади НКВС, 14-го і 87-го стрілецьких полків військ із Прикарпатського військового округу та кількох батальйонів охорони тилу 4-го Українського фронту – близько 5000 солдатів і офіцерів, блокували район постійної дислокації куренів військових округ “Чорний ліс” полковника М. Андрусяка-Різуна (близько 400 бійців) та “Говерля” майора М. Твердохліба-Грому (450 вояків). Спільно з ними діяла також група майора С. Снятинського-Яструба із округи “Маківка” (160 бійців).

У ході напружених боїв обидві сторони зазнали важких втрат. За даними НКВС повстанці втратили 540 бійців [1, спр. 1697, арк. 30–51]. Вважалося, що в цьому районі визвольний рух придушено. Але вже в середині жовтня тут відбулося 15 збройних сутичок [1, спр. 919, арк. 110].

Керівництво Станіславського НКВС було змушене кинути на “Чорний ліс” потужні сили й здійснити велику операцію 1–7 листопада 1944 р. проти куренів військової округи полковника М. Андрусяка-Різуна (П. Мельника-Хмари, Д. Негрича-Мороза, “Блакитного” – всього близько 960 вояків). Крім того, тут діяли курені військової округи “Говерля” під командуванням майора М. Твердохліба-Грому (560 бійців) та інші підрозділи округи. Органи НКВС здійснювали операцію силами 19-ї бригади, 154-го полку, які дислокувалися на Станіславщині (3477 бійців), стягнутими додатково з Львівської області (кілька батальйонів 17 і 24-ї бригад), із Чернівецької (23-тя бригада) і Тернопільської (25-та). А. Кентій вважає, що всього в цій операції з радянського боку брали участь 15–30 тис. вояків [8, с. 149]. На наш погляд, їх було близько 8000. Та перевага все ж досить велика.

Отже, на західноукраїнських землях розгорнулася національно-визвольна війна, в якій радянський тоталітарний режим прагнув насамперед силовими методами, шляхом масових чекістсько-військових операцій, жорстоких репресій щодо повстанців, мирного населення вирішити головну проблему – розгромити УПА. Але, опираючись на підтримку народу, поповнюючи свої лави новими борцями, компенсуючи втрати, сили українського руху Опору не лише боронилися, але й завдавали відчутних ударів системі, гальмували утвердження радянської влади в регіоні. Про це красномовно свідчить архівний документ, яким визначено підсумки першого етапу боротьби з національно-визвольним рухом, – доповідь наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії Сталіну, Молотову, Маленкову і Хрущову від 12 грудня 1944 р. У ній, зокрема, зазначено: “Всього за час проведення операцій по ліквідації оунівських банд (лютий–листопад ц.р.) вбито 50925 і захоплено живими 42984 бандити”. Водночас він наголошував, що, незважаючи на 6495 проведених операцій, активна діяльність Повстанської армії продовжується, наводив численні приклади нападів на районні центри, радянських і партійних функціонерів та працівників органів НКВС [1, спр. 926, арк. 175–179].

Власне 1944-й та перша половина 1945 рр. стали періодом найбільшого підйому визвольної повстанської боротьби і організаційного зміцнення Української Повстанської Армії.

1. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 215. Центральний комітет Компартії України 2. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16. Особлива папка ЦК КП України. 3. ЦДАГОУ, ф. 62. Український штаб партизанського руху. 4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВУ), ф. 3833. Крайовий провід ОУН

на західноукраїнських землях 5. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 1: Волинь і Полісся; німецька окупація. Кн. 1. Початки УПА. Документи і матеріали. – 3-тє вид. – Торонто, 1989. – 256 с. 6. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, МДБ-КДБ. 1943–1959. – Кн. 1: 1943–1945. – Київ; Торонто, 2002. – 596 с. 7. Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. – К., 1994. – Кн. I. – 432 с. 8. Кендій А.В. Українська Повстанська Армія в 1944–1945 рр. – К., 1999. – 218 с. 9. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с. 10. Павленко Ірина. Радянський режим проти українського національно-визвольного руху в Західній Україні // Розбудова держави. – 1999. – № 1/6. – С. 158–166. 11. Санников Г. Большая охота: Разгром вооруженного подполья в Западной Украине. – М., 2002. – 512 с. 12. Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація (40 – поч. 50-х рр. ХХ ст.). – Львів, 2002. – 290 с. 13. Ткаченко С. Повстанческая армия: тактика борьбы. – Минск; Москва, 2000. – 512 с. 14. Федун-Полтава П. Концепція самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу // Позиція визвольного руху. – Мюнхен, 1948. – 114 с. 15. Чувєв Ф. Солдаты империи. Беседы. Воспоминания. Документы. – М., 1998. – 558 с.

УДК 94(477.43/44)''1939/1945''

В.В. Роговий

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІСІЇ ДОПОМОГИ УКРАЇНСЬКОМУ СТУДЕНТСТВУ В ГАЛИЧИНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

© Роговий В.В., 2005

На основі невідомих архівних документів розповідається про розгортання діяльності на теренах Галичини в роки Другої світової війни Комісії допомоги українському студентству. Наводяться конкретні дані про збір пожертв для українських студентів і розподіл стипендій.

The article on the base of unknown archive documents tells about the activity of the commission, witch helped the Ukrainian students in Galychyna during the Second World War. It is shown on the examples, how this money was collected and father given to the Ukrainian students.

Після закінчення німецько-польської війни в 1939 році багато української високошкільної молоді та випускників середніх шкіл знайшлися на терені так званого генерал-губернаторства. Коли життя там почало набирати нормальних форм й розпочалась розбудова українського організованого життя, постала актуальною і проблема вищих студій української молоді, що опинилась напередодні 1939 р. у Німеччині і в Протектораті (Чехія і Моравія), та матеріальна допомога нашим студентам.

Усвідомлюючи значення студій нашої молоді у вищих навчальних закладах Європи, в листопаді 1940 року при Українському Центральному Комітеті в Кракові було створено за почином професора Володимира Кубійовича і редактора Василя Глібовицького Комісію допомоги українському студентству. Функції КоДУСу визначено було спеціальним правильником, що складався з 21 статті й унормовував мету і засоби для її досягнення, зокрема, власне організацію КоДУС-у, розподіл стипендій та співпрацю із студентством. Згідно з правильником КоДУС мав за завдання дати моральну й матеріальну поміч українській студіюючій молоді, уможливити її навчання, як також і спеціалізацію у вибраній ділянці знання.